

تحولات اجتماعی طلاق در ایران

طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷

(بررسی آماری نسبت طلاق با ازدواج در دوره سی ساله ایران)

دکتر محمد علی زکی

چکیده

طلاق یکی از شایع‌ترین و بازرترین مصادیق آسیب‌های اجتماعی است که صاحب‌نظران و محققان در زمینه‌های روان‌شناسی، حقوق و علوم اجتماعی به بررسی ابعاد روانی، حقوقی و جامعه‌شناختی آن علاقه‌مندند.

با توجه به رویکرد جامعه‌شناسان کلاسیک، می‌توان به تحصیل اجتماعی پدیده‌ها از دوزاویه ایستا و پویا پرداخت. تأکیدات نظری و پژوهشی اگوست کنت و امیل دورکیم، محققان رابه بررسی تحولات و تغییرات اجتماعی پدیده‌ها و رویدادهای جامعه متکی بر دو عنصر زمان و مکان متمایل می‌کند. توجه به متغیرهای زمان و مکان، بر میزان کمیت و کیفیت پژوهش‌های اجتماعی می‌افزاید و موجب وسعت نگرش دانشمندان اجتماعی می‌شود.

در خصوص پدیده طلاق، شاخص‌های متعددی مد نظر است که تحقیق حاضر به نسبت طلاق با ازدواج توجه دارد. به لحاظ روش‌های متعدد تحقیق، برای بررسی تحولات اجتماعی طلاق در ایران، به داده‌های آماری ارجاع داده شده است. منظور از تحولات اجتماعی، توجه به سه دهه مهم ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷ و حوادث

سیاسی اجتماعی این دوره شامل پیروزی انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، و بازسازی پس از جنگ است (زمان). تأکید بر بُعد مکان در تحقیق حاضر، توجه به حوزه‌های اجتماعی شهری و روستایی است.

تعریف

طلاق در لغت به معنای جدا شدن زن از مرد، رها شدن از قید نکاح و رهایی از زناشویی است (فهرنگ عمید) و به بیان برخی، رها شدن از قید نکاح است (منتخب اللغات) و در عرف عام، معنای جدایی از آن به ذهن متبادر می‌شود.

مسئله تحقیق

سؤال و دل‌مشغولی اصلی پژوهشی آن است که روند تحولات نسبت طلاق به ازدواج در ایران در طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷ با توجه به تحولات اجتماعی پیروزی انقلاب اسلامی، دفاع مقدس، و دوره بازسازی چگونه است. هم‌چنین تحولات مذکور به تفکیک حوزه‌های اجتماعی شدن و روستایی چگونه است؟

ابعاد تحقیق

طلاق یکی از مهم‌ترین پدیده‌های زندگی اجتماعی تلقی می‌شود که ابعاد متعدد و متنوعی دارد و ابعاد گوناگون، موجب پیچیدگی موضوع می‌گردد. در مرتبه اول، طلاق پدیده‌ای روانی است؛ زیرا بر تعادل روانی نه تنها انسان، بلکه فرزندان، بستگان، و دوستان او اثر می‌نهد. در مرتبه دوم، پدیده‌ای اقتصادی است که به گسست خانواده به عنوان یک واحد اقتصادی می‌انجامد و موجب بروز آثاری در حیات اقتصادی خانواده می‌شود. گذشته از آن، طلاق پدیده‌ای است که بر ابعاد جمعیت جامعه، چه از نظر کمیت و چه از لحاظ کیفیت، اثر می‌گذارد؛ چون تنها واحد اساسی تولید مثل (یعنی خانواده) از هم می‌پاشد و از سویی موجب می‌شود فرزندان محروم از نعمت‌های خانواده، تحویل جامعه گردند. طلاق هم‌چنین پدیده‌ای فرهنگی است و در هر جامعه و هر فرهنگ صبغه‌ای خاص می‌یابد و به نوعی، رنگ جامعه‌ای را می‌پذیرد که در آن تکوین یافته است. طلاق پدیده‌ای

ارتباطی نیز تلقی می‌شود. در جامعه‌ای که فاقد ارتباطات سالم، درست و طبیعی است، طلاق نیز در راستای آن شکل می‌گیرد.

از نظر روش‌شناسی، بررسی طلاق پیچیدگی‌هایی دارد. در زمینه‌هایی خاص می‌توان طلاق را به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفت و به دنبال پیامدهای ناشی از طلاق بود که البته این آثار در کوتاه مدت خود را نشان نمی‌دهد. گاهی طلاق رانه به عنوان عامل، بلکه به عنوان معلول و متغیر وابسته می‌توان لحاظ کرد. در این خصوص محققان به مطالعه عوامل مؤثر در بروز و شکل‌گیری طلاق متمایل هستند. اگر چه در زمینه علل طلاق باید توجه داشت که اولاً طلاق پدیده‌ای چند عاملی است و هرگز یک عامل به تنهایی در آن نقش ندارد. ثانیاً روابط پیچیده و مرتبطی میان عوامل مؤثر در طلاق وجود دارد و عوامل مذکور جدای از یکدیگر نیستند.

اهداف تحقیق

هدف اصلی تحقیق بررسی تحولات اجتماعی نسبت طلاق در ایران طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷ است و بر آن اساس می‌توان اهدافی فرعی را در نظر داشت:

الف) نسبت طلاق به لحاظ مدارک زمانی و مقاطع تحقیق، در هر کدام از دوره‌ها چه میزان بوده است؟ (ملاک زمان)؛

ب) نسبت طلاق به لحاظ ملاک مکانی، در حوزه‌های اجتماعی شهری و روستایی چگونه بوده است؟ (ملاک مکان).

با توجه به اهداف بیان شده، چارچوب کلی پژوهش مشخص می‌شود:

حوزه‌های اجتماعی		مکان
نقاط شهری	نقاط روستایی	زمان
.....	.....	دهه اول پژوهش: قبل از انقلاب اسلامی (۱۲۴۷-۵۷)
.....	.....	دهه دوم پژوهش: پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس (۱۲۵۷-۶۷)
.....	.....	دهه سوم پژوهش: پس از دفاع مقدس و دوره بازسازی (۱۳۶۸-۷۷)

روش‌های تحقیق

در زمینه موضوع تحقیق، از نظر جمعیتی چندین شاخص مد نظر می‌تواند باشد: فراوانی ازدواج، فراوانی طلاق، نسبت ازدواج با جمعیت، نسبت طلاق با جمعیت، نسبت طلاق با ازدواج.

در خصوص بررسی طلاق از روش‌های گوناگونی می‌توان بهره برد: الف) جمع آوری اطلاعات لازم با استفاده از پرسشنامه توأم با مصاحبه متکی بر روش پیمایشی (بررسی) به افرادی که درگیر با پدیده طلاق می‌باشند؛ ب) جمع آوری اطلاعات در زمینه طلاق با استفاده از پرونده‌های مختومه طلاق متکی بر روش تحلیل محتوا؛ ج) جمع آوری اطلاعات با توجه به شاخص‌های جمعیتی با استفاده از آمارهای موجود در آمارنامه‌ها، سالنامه‌های آماری سرشماری عمومی نفوس و مسکن.

برای بررسی تحولات اجتماعی طلاق در ایران، از آمارهای موجود استفاده شده است. داده‌های تحقیق طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۲ با استفاده از پژوهش باقر ساروخانی بوده^۱ و سایر سال‌های تحقیق را محقق با توجه به داده‌های منتشر شده در سالنامه‌های آماری گردآوری کرده است.^۲ به لحاظ شاخص‌های جمعیتی، در تحقیق حاضر، توجه به شاخص نسبت طلاق با ازدواج خواهد بود.

۱۸۰

نصیرت ۱۵ و ۲۶

یافته‌های تحقیق

با در نظر گرفتن مقاطع زمانی سه‌گانه ملاحظه می‌شود که نسبت طلاق در کل کشور در دهه اول پژوهش (۱۳۴۷ تا ۱۳۵۷ قبل از انقلاب اسلامی) به طور متوسط ۹/۷۵ بوده در حالی که در دهه دوم پژوهش (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۷ پیروزی انقلاب اسلامی و دفاع مقدس) در کل کشور نسبت طلاق به طور متوسط کل کشور ۸/۷۳ بوده و پس از اتمام جنگ ایران و عراق، دوره سوم پژوهش (۱۳۶۸ تا ۱۳۷۷) نسبت طلاق کل کشور به طور متوسط ۷/۹۳ محاسبه گردیده است. داده‌ها معرف آن بوده که تفاوت

۱. باقر ساروخانی، طلاق: پژوهشی در واقعیت و عوامل آن، چاپ دوم، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.

۲. سازمان برنامه و بودجه، سالنامه‌های آماری سال‌های ۷۸-۱۳۷۳.

معناداری میان سه دهه تحقیق در خصوص نسبت طلاق کل کشور وجود دارد. با توجه به آزمون تعقیبی در تحلیل واریانس می‌توان دریافت کرد دوره اول در یک گروه و دوره‌های دوم و سوم در یک گروه قرار دارند؛ لذا نسبت طلاق کل کشور در مرحله اول با مراحل دوم و سوم تفاوت دارند و نسبت طلاق دهه‌های دوم و سوم تحقیق با مرحله اول متفاوت هستند (جدول ۵ و ۶).

با در نظر گرفتن ملاک مکان و مطالعه حوزه‌های اجتماعی شهری و روستایی ملاحظه می‌شود که تفاوت چشمگیری در میانگین نسبت طلاق نقاط شهری و روستایی در طی سه دهه ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷ وجود دارد. با این بیان که نسبت طلاق نقاط شهری در طی دوره زمانی پژوهش به طور متوسط $11/75$ بوده در حالی که نسبت مذکور در نقاط روستایی $4/15$ می‌باشد که معرف تفاوت نسبت طلاق میان حوزه‌های اجتماعی شهری و روستایی است (جدول ۴).

داده‌های تحقیق معرف آن است که تفاوت خاصی در نسبت طلاق حوزه اجتماعی روستایی پدیده نیامده است و تفاوت معناداری در نسبت طلاق نقاط روستایی در میان سه دوره زمانی پژوهش وجود ندارد. میانگین نسبت طلاق روستایی در مرحله اول تحقیق $4/18$ ، در مرحله دوم $4/28$ ، در مرحله سوم $4/01$ محاسبه شده است.

یافته‌های پژوهش معرف تأثیر شهرنشینی در نسبت طلاق است به گونه‌ای که تفاوت معناداری در نسبت طلاق حوزه اجتماعی شدن میان سه ماه پژوهش مشاهده می‌شود. میانگین نسبت طلاق شهری در دهه اول تحقیق $14/42$ ، در دهه دوم $11/37$ و در دهه سوم $9/19$ محاسبه شده است. آزمون تحقیقی در تحلیل واریانس معرف آن است که سه دوره پژوهش با یکدیگر متفاوتند.

داده‌ها معرف آن است که بیشترین نسبت طلاق کل کشور مربوط به سال ۱۳۵۴ است (۱۱) در حالی که کم‌ترین آن به سال ۱۳۷۲ ($6/4$) اختصاص دارد. بیشترین نسبت طلاق حوزه اجتماعی شهری مربوط به سال ۱۳۵۱ ($15/9$) و کم‌ترین آن مربوط به سال ۱۳۷۲ ($7/6$) است. بیشترین نسبت طلاق حوزه اجتماعی روستایی مربوط به سال ۱۳۶۵ ($5/1$) و کم‌ترین آن به سال ۱۳۷۲ ($2/9$) است. شاخص آماری انحراف معیار معرف آن است که پراکندگی در نسبت طلاق نقاط روستایی

مطلوب‌تر از نسبت طلاق نقاط شهری است؛ با این توضیح که نسبت طلاق در نقاط شهری در سال‌های پژوهشی تغییرات چشمگیری داشته و تحولات شهرنشینی نیز در نسبت طلاق کل کشور مؤثر بوده است (جداول ۲ و ۳).

نتیجه‌گیری تحقیق

طلاق یکی از آمارهای چهارگانه اساسی هر جامعه‌ای است که با توجه به داده‌های آماری می‌توان به بررسی آن پرداخت. بررسی موضوع مورد نظر به لحاظ متغیرهای زمان و مکان، محققان را به تحولات اجتماعی نسبت طلاق نایل می‌کند. نتیجه‌های نهایی پژوهش معرف آن است که نسبت طلاق کل کشور در سه دهه پژوهش به طور متوسط $8/83$ بوده است و به لحاظ میانگین نسبت طلاق نقاط شهری و روستایی می‌توان به تفاوت معنادار نسبت طلاق در حوزه‌های اجتماعی شهری و روستایی پی برد که این نکته در راستای نظریات و تحقیقات پیشینی است. نکته مهم دیگر آن است که تحولات خاصی در نسبت طلاق نقاط روستایی در دهه‌های سه‌گانه پژوهشی وجود نداشته است، در حالی که تفاوت معناداری میان نسبت طلاق نقاط شهری در سه مقطع زمانی تحقیق وجود داشته است و این تفاوت در نسبت طلاق کل کشور نیز تأثیر داشته است، به گونه‌ای که تغییرات چشمگیری در نسبت طلاق کل کشور دیده می‌شود. نقش نسبت طلاق نقاط شهری در رابطه زندگی شهری در نسبت طلاق کل کشور در راستای نظریات و تحقیقات پیشینی می‌باشد. با در نظر گرفتن روند تحولات می‌توان نتیجه گرفت که در سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۷ روند صعودی در نسبت طلاق کل کشور مشاهده می‌شود که در سال‌های ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۴ به طور متناوب کم‌تر یا بیشتر شده است در حالی که در سال‌های ۱۳۵۴ تا ۱۳۵۸ روند تحولی به خود گرفته و در سال‌های ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۵ به علت شرایط جنگ روند صعودی داشته است و مجدداً در سال‌های ۱۳۶۶ تا ۱۳۷۲ روند نزولی و در سال‌های ۱۳۷۲ تا ۱۳۷۷ روند صعودی به خود گرفته است. تمایلات مذکور دقیقاً در نسبت طلاق نقاط شهری نیز دیده می‌شود و لیکن روند نهایی فقط در نسبت طلاق حوزه اجتماعی روستایی صدق می‌کند (۱۳۷۲ تا ۱۳۷۷).

ازدواج، طلاق، نسبت طلاق در ایران طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷
به تفکیک کل و مناطق شهری و روستایی

سال	کل کشور		نقاط شهری			نقاط روستایی		
	ازدواج	طلاق	نسبت طلاق	ازدواج	طلاق	نسبت طلاق	ازدواج	طلاق
۱۳۴۷	۱۵۶۳۷۹	۱۵۳۶۰	۹/۸	۸۱۲۷۲	۱۲۱۵۰	۱۴/۹	۷۵۱۰۷	۳۲۱۰
۱۳۴۸	۱۶۲۰۰۵	۱۵۶۶۸	۹/۶	۹۶۱۹۹	۱۲۵۱۴	۱۴/۸	۷۷۸۰۶	۳۱۵۴
۱۳۴۹	۱۶۶۰۵۴	۱۶۱۳۵	۹/۷	۸۲۰۸۷	۱۲۶۱۵	۱۵/۳	۷۶۳۶۷	۳۵۲۰
۱۳۵۰	۱۶۷۱۰۹	۱۶۲۹۵	۹/۷	۸۱۰۶۲	۱۲۶۹۱	۱۵/۶	۸۶۰۴۷	۳۶۰۴
۱۳۵۱	۱۷۹۷۵۱	۱۸۲۸۷	۱۰/۳	۹۵۵۰۴	۱۵۰۷۰	۱۵/۹	۸۵۲۴۷	۳۳۱۷
۱۳۵۲	۲۰۴۸۲۳	۱۸۹۶۶	۹/۲	۱۰۹۱۴۱	۱۵۶۲۶	۱۴/۳	۹۵۷۳۳	۳۲۲۰
۱۳۵۳	۲۱۲۶۷۲	۲۰۴۶۱	۹/۶	۱۱۳۹۵۹	۱۷۰۸۱	۱۴/۹	۹۸۷۱۸	۳۳۸۸
۱۳۵۴	۱۵۳۸۸۲	۱۶۹۶۳	۱۱	۸۷۵۱۷	۱۳۷۶۳	۱۵/۷	۶۶۳۶۵	۳۳۳۱
۱۳۵۵	۱۶۷۹۵۰	۱۸۰۲۱	۱۰/۷	۱۰۳۹۵۲	۱۴۸۶۹	۱۴/۳	۶۳۹۹۸	۳۱۵۲
۱۳۵۶	۱۷۹۱۷۲	۱۷۳۴۸	۹/۶	۸۲۴۱۱	۱۴۴۱۲	۱۳/۸	۶۸۷۴۴	۳۱۳۶
۱۳۵۷	۱۸۴۳۱۲	۱۵۲۵۳	۸/۲	۱۱۶۱۹۷	۱۱۹۳۱	۱۰/۳	۶۸۱۱۵	۳۲۲۲
۱۳۵۸	۲۰۲۶۷۲	۲۱۱۷۰	۶/۹	۳۶۳۷۱	۱۵۴۴۵	۸/۸	۱۲۸۷۰۴	۵۷۲۵
۱۳۵۹	۲۱۷۱۷۲	۲۳۹۸۷	۷/۱	۱۹۶۰۲۹	۱۹۲۹۳	۹/۸	۱۴۱۰۹۰	۴۶۹۴
۱۳۶۰	۲۹۴۴۹۹	۲۴۴۲۳	۸/۲	۱۸۳۵۴۶	۲۰۴۴۹	۱۱/۱	۱۱۰۹۵۳	۴۳۷۴
۱۳۶۱	۳۶۳۹۴۴	۳۱۲۲۱	۸/۸	۷۷۰۵۱۲	۲۵۷۷۳	۱۱/۹	۱۳۸۸۶۷	۵۴۴۸
۱۳۶۲	۴۱۰۷۹۹	۳۵۸۶۷	۸/۷	۳۳۶۳۳	۳۰۸۰۸	۱۱/۸	۱۵۱۳۶۶	۵۰۵۹
۱۳۶۳	۳۸۶۸۷۶	۳۵۱۷۸	۹/۱	۳۵۷۷۵۳	۲۹۰۴۷	۱۱/۷	۱۳۷۶۲۳	۶۱۳۱
۱۳۶۴	۴۰۸۲۸۲	۳۸۹۸۳	۹/۵	۳۸۸۲۶۲	۳۱۸۶۳	۱۲/۱	۱۴۴۳۶۹	۷۱۱۴
۱۳۶۵	۲۴۰۳۴۲	۳۵۳۱۱	۱۰/۳	۲۲۵۰۱۱	۲۹۳۷۹	۱۳/۱	۱۱۵۳۳۱	۵۸۳۳
۱۳۶۶	۳۳۶۶۲۲	۳۳۴۳۳	۹/۶	۳۵۵۵۶۶	۲۵۵۸۸	۱۲/۳	۱۲۱۰۸۶	۵۸۴۵
۱۳۶۷	۳۶۱۹۴۵	۳۳۱۱۴	۹/۱	۳۳۹۰۹۵	۲۶۸۹۳	۱۱/۲	۱۲۲۸۵۰	۶۲۲۱

نقاط روستایی			نقاط شهری			کل کشور			سال
نسبت طلاق	طلاق	ازدواج	نسبت طلاق	طلاق	ازدواج	نسبت طلاق	طلاق	ازدواج	
۳/۹	۶۳۱۷	۱۲۲۷۲۶	۹/۳	۲۷۶۲۶	۲۹۵۹۸۲	۷/۴	۳۳۹۴۳	۴۵۸۷۰۸	۱۳۶۸
۴/۹	۷۱۷۱	۱۴۵۵۲۵	۹/۹	۳۰۶۵۶	۳۰۹۴۳۸	۸/۳	۳۷۸۲۷	۴۵۴۹۶۳	۱۳۶۹
۴/۴	۶۲۲۶	۱۳۷۸۳۱	۱۰/۷	۳۳۲۱۰	۳۱۱۰۲۰	۸/۸	۲۹۳۳۶	۴۴۸۸۵۱	۱۳۷۰
۴/۶	۵۶۹۴	۱۲۲۷۳۲	۹/۴	۲۸۲۸۹	۲۹۹۷۲۵	۸/۰۶	۳۳۹۸۳	۴۲۲۴۵۷	۱۳۷۱
۲/۹	۳۸۴۳	۱۳۰۸۵۸	۷/۶	۲۵۴۶۹	۳۳۲۶۲۹	۴/۶	۲۹۳۱۲	۴۶۳۴۸۷	۱۳۷۲
۳/۴	۴۳۲۱	۱۲۳۹۸۴	۸/۶	۲۸۳۸۵	۳۲۹۶۸۷	۷/۲	۳۲۷۰۶	۴۵۳۴۷۱	۱۳۷۳
۳/۶	۴۴۶۱	۱۲۲۰۴۸	۸/۸	۳۰۲۷۷	۳۴۰۸۰۷	۷/۵	۳۴۷۳۸	۴۶۲۸۵۵	۱۳۷۴
۴/۱	۵۱۲۰	۱۲۲۱۲۵	۹/۱	۳۳۶۹۷	۳۵۷۱۳۸	۷/۸	۳۷۸۱۷	۴۷۹۲۶۳	۱۳۷۵
۴/۳	۵۳۵۷	۱۲۴۱۲۵	۹/۴	۳۶۴۵۹	۳۸۷۲۷۶	۸/۱	۴۱۸۱۶	۵۱۱۴۰۱	۱۳۷۶
۴	۴۷۶۵	۱۱۸۹۲۵	۹/۱	۳۷۶۲۶	۴۱۲۵۶۵	۹/۸	۴۲۳۹۱	۵۳۱۴۹۰	۱۳۷۷

جدول ۳:

شاخص‌های آماری نسبت طلاق به ازدواج در ایران طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷

دامنه	حداکثر	حداقل	انحراف معیار	میانگین	شرح
۴/۶	۱۱	۶/۴	۱/۱۷۰۷	۸/۸۳	کل کشور
۸/۳	۱۵/۹	۷/۶	۲/۵۳۴۹	۱۱/۷۵	نقاط شهری
۲/۲	۵/۱	۲/۹	۰/۶۰۷۶	۴/۱۵	نقاط روستایی

۱۸۴

۱۳۷۷

جدول ۴:

نتایج آزمون نسبت طلاق به ازدواج در میان نقاط شهری و روستایی ایران در سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷

اعتبار آزمون t	مقدار آماده آزمون t	انحراف معیار (S)	میانگین (X)	گروه‌های
۰/۰۰۰	۱۶/۸۲۹	۲/۵۳۴۹	۱۱/۷۵۱۶	نقاط شهری
		۰/۶۰۷۴	۴/۱۵۸۱	نقاط روستایی

جدول ۵:

تحلیل واریانس یک دهه نسبت طلاق به ازدواج در ایران
در سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۷۷

منبع تغییرات	SS	df	MS	F	sigf
بین گروه‌ها	۱۷/۴۹۳	۲	۸/۷۴۷	۱۰/۳۶۸	۰/۰۰۰
درون گروه‌ها	۲۳/۶۲۱	۲۸	۰/۸۴۴		
کل	۴۱/۱۱۶	۳۰			

جدول ۶:

شاخص‌های آماری نسبت طلاق در ایران در مقاطع سه گانه تحقیق

انحراف معیار	میانگین	دوره‌های زمانی
۰/۷۳۸۱	۹/۷۵	سال‌های ۵۷-۱۳۴۷
۱/۰۷۴	۸/۷۳	سال‌های ۶۷-۱۳۵۷
۰/۹۳	۷/۹۳	سال‌های ۷۷-۱۳۶۸
۱/۱۷۰۷	۸/۸۳۷	کل